

УДК 343.726
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-544-548

Роман ШАПОВАЛОВ®

кандидат економічних наук
(Український науково-дослідний інститут
спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України, м. Київ, Україна)

МЕЖІ КОМПЕТЕНЦІЇ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА-ЕКОНОМІСТА ПІД ЧАС ДОКУМЕНТАЛЬНОГО ПІДТВЕРДЖЕННЯ РОЗМІРУ ЗБИТКІВ У СПРАВАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З БАНКРУТСТВОМ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуто основні аспекти та засади проведення судово-економічних експертиз та експертних досліджень, пов'язаних з документальним підтвердженням розміру збитків, завданих сторонам у справах про банкрутство.

Зокрема, розглянуто межі компетенції судового експерта-економіста під час проведення судово-економічних експертиз, пов'язаних з документальним підтвердженням розміру збитків у справах про банкрутство. Крім того, у статті розкрито сутність судово-економічної експертизи, а також наведено відмінність юридичного та економічного змісту поняття збитків. Наведено критерії визнання недійсними правочинів у судовому порядку, що визначені відповідним законодавством України.

Ключові слова: банкрутство, збитки, судово-економічна експертиза, компетенція, кредитор, боржник.

Постановка проблеми. Проблематика теми цієї статті полягає в особливостях судово-економічних експертиз, під час проведення яких основним завданням є документальне підтвердження збитків, завданих внаслідок здійснення господарських операцій, спрямованих на вчинення фіктивного банкрутства. Питання, що виносяться на вирішення експертів у справах про банкрутство, досить часто межують з юридичною кваліфікацією злочинів фінансового характеру, а також наданням правової оцінки діям посадових осіб, що неприпустимо під час проведення судових експертиз та виходить за межі компетенції судового експерта з правом проведення судово-економічної експертизи.

Мета статті: висвітлення основних аспектів щодо меж компетенції судових експертів-економістів під час проведення судово-економічних експертиз у справах, пов'язаних із завданням збитків під час здійснення підприємствами господарських операцій, спрямованих на фіктивне банкрутство, доведення до банкрутства чи приховування банкрутства.

Виклад основного матеріалу. Економічна злочинність в Україні й окремі її види характеризуються постійним зростанням рівня латентності, поширенням та вдосконаленням тінювих схем зловживань з бюджетними коштами, проявів кримінальної корупції з боку службових осіб органів державної влади та управління в межах реалізації ними своїх повноважень тощо. У зв'язку з активним розвитком фінансової системи, технологічним удосконаленням здійснення фінансових операцій, проникненням у національні економіки транснаціональної злочинності, проблема запобігання та протидії економічній злочинності набуває глобального характеру. Становлячи систему загроз для фінансових ринків, зокрема національних, економічна злочинність стає проблемою національної економічної безпеки. Криміналізація економічних відносин постає як одна з основних загроз економічній безпеці України. Ефективна діяльність правоохоронної системи – це основний фактор, спрямований на нейтралізацію цієї загрози.

Судово-економічна експертиза є одним із найбільш поширених видів судових експертиз. Необхідність у судово-економічній експертизі виникає під час розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень, цивільних та господарських справ, у разі виникнення необхідності в аналізі даних про фінансово-господарські операції, що

відображені в бухгалтерському обліку.

У процесі проведення експертиз цього виду аналізується виробнича і фінансово-господарська діяльність підприємств із різними формами власності, які допустили втрати, привласнення товарно-матеріальних цінностей, а також спричинили матеріальну шкоду (збитки) Державному бюджету України.

Бухгалтерські документи, які відображають господарську діяльність підприємств, є одним із основних видів доказів у справах про розкрадання майна, грошових коштів та інших економічних злочинів. Корисливі злочини, які вчиняються у сфері економіки, характеризуються латентністю (прихованістю). Тому для їх розкриття необхідно володіти не лише тактикою виявлення, але й методикою, в основу якої покладено способи використання обліково-бухгалтерської, фінансової та статистичної документації [5, с. 4–5].

Реформу системи банкрутства визначено в Україні серед пріоритетних, зокрема Стратегією сталого розвитку «Україна-2020», Коаліційною угодою, Програмою діяльності Кабінету Міністрів України та Планом законодавчого забезпечення реформ в Україні.

21 жовтня 2019 року введений в дію Кодекс України з процедур банкрутства [1], який набрав чинності 21 квітня 2019 року. Основним нововведенням вищезазначеного нормативно-правового акта є запровадження процедури банкрутства і відновлення платоспроможності фізичної особи.

Для досягнення мети запровадження механізмів відновлення платоспроможності фізичних осіб, серед іншого, запропоновано створити окрему систему регулювання специфічних правовідносин, пов'язаних із необхідністю вирішити проблему надмірної заборгованості фізичної особи, яка діятиме поруч із системою банкрутства юридичних осіб і підприємців. Тож вся система регулювання правовідносин, пов'язаних з неможливістю розрахуватись за своїми боргами, представлена в одному Кодексі, що в цілому сприяє більш ефективному застосуванню правових норм щодо вирішення проблем неплатоспроможності.

Отже, метою ухвалення Кодексу України з процедур банкрутства є підвищення ефективності здійснення процедур банкрутства, рівня захищеності прав кредиторів, вдосконалення процедури продажу майна боржника на аукціоні, підвищення рівня виконання контрактів та судових рішень, врегулювання відносин щодо відновлення платоспроможності фізичних осіб, які опинилися в скрутному фінансовому становищі та потребують допомоги з боку держави.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про судову експертизу» судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [2].

Як правило, судово-економічна експертиза є досить складним та трудомістким процесом, який потребує дослідження та аналізу великого обсягу документів, до яких належать первинні документи бухгалтерського обліку, облікові реєстри, фінансова та податкова звітність, в яких відображений повний цикл здійснення господарських операцій, що є об'єктами розслідування злочинів економічної спрямованості, в тому числі і у справах, пов'язаних з банкрутством. Для проведення повного та якісного дослідження судовому експерту необхідні якісні і достовірні джерела інформації, а саме документи, в яких міститься інформація фінансового характеру.

Отже, більшість порушень законодавства як юридичними, так і фізичними особами знаходить своє відображення в первинних документах бухгалтерського та податкового обліку, облікових реєстрах, а також фінансовій та податковій звітності.

Сутність судово-економічної експертизи, в тому числі у справах, пов'язаних з банкрутством, полягає в дослідженні фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, яке в межах чинного законодавства здійснюється особою, що має спеціальні знання в галузі економіки, з метою надання висновку стосовно кола питань, що були поставлені органами досудового розслідування, стороною захисту чи судом.

Межі компетенції експерта-економіста визначаються передусім предметом судово-економічної експертизи – відображеними в документах бухгалтерського та податкового обліку господарськими операціями, що стали об'єктом розслідування або судового розгляду і щодо яких експерт дає висновок з поставлених на його вирішення запитань. Тобто господарські операції є предметом бухгалтерського обліку, але експерт

досліджує не самі господарські операції, а їхнє відображення у бухгалтерському та податковому обліку підприємства (організації, установи).

Неприпустимо призначати експертизи у випадках, коли з'ясування певних обставин не потребує спеціальних знань, а також порушувати перед експертом правові питання, вирішення яких віднесене законом до компетенції суду (зокрема щодо вини, неосудності чи недієздатності особи тощо).

Але навіть під час використання таких спеціальних знань експерт-економіст може припуститися виходу за межі своєї компетенції, тому що всі нормативні акти, які регулюють здійснення фінансово-господарської діяльності підприємств, у тому числі організацію та ведення бухгалтерського обліку, оподаткування, містять у собі два види норм – спеціальні та юридичні.

Для застосування спеціальних норм експерту необхідно мати спеціальні знання з певної економічної кваліфікації (ведення бухгалтерського та податкового обліку, складання звітності). Для застосування юридичних норм експертної кваліфікації недостатньо, оскільки найчастіше це норми про зміст порушень та відповідальності за ці порушення.

Досить часто у справах, пов'язаних з банкрутством, на вирішення експерта виносяться запитання, відповідь на які передбачає вихід за межі його компетенції. Такі запитання можуть передбачати правову оцінку договорів або здійснених господарських операцій, оцінку дій службових або посадових осіб, встановлення інших фактів, дослідження яких не потребує спеціальних знань експерта-економіста.

Наприклад запитання: «Ким були вчинені дії, спрямовані на доведення до банкрутства підприємства?», «Які нормативно-правові акти були порушені певною особою під час вчинення протиправних дій щодо фіктивного банкрутства?» не належать до компетенції експерта-економіста, тому що такі запитання передбачають визначення кола осіб, за участю яких були здійснені певні господарські операції, а також передбачають надання правової оцінки діям таких посадових осіб.

Тобто на вирішення експертизи не може бути поставлена оцінка всіх обставин справи, а лише тих задокументованих фактів про здійснення господарських операцій та їхнє відображення в облікових регістрах підприємства, що потребують спеціальних знань у межах певної експертної спеціальності.

Серед експертних завдань, проведення дослідження за якими межує з можливістю виходу за межі компетенції, є питання визначення збитків, яке по-різному розглядається в економічній та юридичній літературі.

Збитки в юридичному розумінні поділяються на прямі понесені витрати, які здійснив кредитор, або нанесені йому внаслідок пошкодження майна, втрати, та не одержані кредитором доходи внаслідок невиконання зобов'язань контрагентом (боржником).

Економічний зміст збитків багатьма науковцями та економістами-практиками визначається як матеріальні (майнові та фінансові) втрати, яких зазнала одна сторона внаслідок порушення будь-яких зобов'язань іншою стороною, або форс-мажорних обставин (стихійне лихо, девальвація національної валюти, військові дії тощо).

Як свідчить експертна практика, на розгляд експертів виносяться запитання як в економічній, так і в юридичній площині або редакція запитань може бути на межі економічного чи юридичного розуміння збитків, що ускладнює експертне завдання.

У Методиці «Вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків» [4] зазначено, що під збитками розуміються негативні наслідки у майновій сфері особи, чії права порушені.

Досить часто ініціатори проведення судово-економічних експертиз, виносять перед судовими експертами питання, які не входять до меж їхньої компетенції, а саме: є правовими (передбачають надання правової оцінки діям посадових осіб та кваліфікації їх дій як злочину); мають ревізійний характер (передбачають виявлення судовим експертом порушень законодавства суб'єктами господарювання); не містять економічного змісту, а є юридичними (передбачають тлумачення норм законодавства, що не регулює питання, вирішення яких потребує застосування спеціальних знань в галузі економіки, фінансів та бухгалтерського обліку).

Відповідно до статті 42 Кодексу України з процедур банкрутства правочини, вчинені боржником після відкриття провадження у справі про банкрутство або протягом трьох років, що передували відкриттю провадження у справі про банкрутство, можуть

бути визнані недійсними господарським судом у межах провадження у справі про банкрутство за заявою арбітражного керуючого або кредитора, якщо вони завдали збитків боржнику або кредиторам, з таких підстав:

- боржник виконав майнові зобов'язання раніше встановленого строку;
- боржник до відкриття провадження у справі про банкрутство взяв на себе зобов'язання, внаслідок чого він став неплатоспроможним або виконання його грошових зобов'язань перед іншими кредиторами повністю або частково стало неможливим;
- боржник здійснив відчуження або придбав майно за цінами, відповідно нижчими або вищими від ринкових, за умови що в момент прийняття зобов'язання або внаслідок його виконання майна боржника було (стало) недостатньо для задоволення вимог кредиторів;
- боржник оплатив кредитору або прийняв майно в рахунок виконання грошових вимог у день, коли сума вимог кредиторів до боржника перевищувала вартість майна;
- боржник узяв на себе заставні зобов'язання для забезпечення виконання грошових вимог [1].

До компетенції експерта-економіста не входить віднесення правочинів до категорії недійсних або завідомо невідповідних (франдаторних). Під час проведення судово-економічних експертиз, шляхом дослідження первинних документів бухгалтерського обліку, аналізу підлягають господарські операції боржника, які призвели до неможливості виконання його зобов'язань перед кредиторами.

У межах проведення судово-економічних експертиз у справах, пов'язаних з банкрутством боржника, під час визначення збитків в переважній більшості випадків, зважаючи на положення наказу Міністерства економіки України [3], необхідним є проведення економічного аналізу діяльності такого боржника на предмет документального підтвердження наявності у боржника економічних ознак приховування банкрутства, фіктивного банкрутства та доведення до банкрутства. У разі документального підтвердження таких ознак, з метою встановлення розміру збитків, завданих кредитору, експерт-економіст в подальшому досліджує економічний процес та джерела виникнення безнадійної заборгованості боржника перед певним кредитором або кредиторами.

Крім того, треба зазначити, що під час проведення судово-економічних експертиз з питань документального підтвердження розміру збитків у справах, пов'язаних з банкрутством, типових ситуацій немає. З огляду на підстави, визначені в статті 42 Кодексу України з процедур банкрутства [1], експерту-економісту необхідно дослідити всі обставини та економічні процеси, що передували завданню збитків кредиторам.

Висновки. Під час формулювання питань, що пов'язані з документальним підтвердженням розміру збитків, у справах про банкрутство ініціаторам проведення судово-економічних експертиз необхідно враховувати, що економічний і юридичний зміст категорії «збитки» суттєво відрізняються. З економічного погляду збитками визнаються будь-які втрати, пов'язані зі зменшенням майна чи погіршенням його якості незалежно від того, з яких причин вони виникли. В основу юридичного визначення збитків покладено підстави їх виникнення – протиправні дії певної особи. Питання щодо встановлення збитків у їх юридичному розумінні виходять за встановлені законом межі використання спеціальних знань судовим експертом.

Вирішуючи питання щодо визначення збитків, експерт визначає їх економічну складову, тобто розмір втрат, заподіяних потерпілій особі, незалежно від підстав їх виникнення, що необхідно враховувати ініціаторам проведення судово-економічних експертизи під час їх призначення.

Список використаних джерел

1. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>.
2. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
3. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства : наказ Міністерства економіки України від 19.01.2006 № 14. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665-06#Text>.
4. Методика вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків. Київський НДІСЕ МЮ України, 2004. Державна реєстрація від 03.03.2010.

У Реєстрі методик проведення судових експертиз зареєстрована за № 11.0.22.

5. Шаповалов Р. А. Правове забезпечення проведення судово-економічних експертиз : практич. посібник. Київ : ІСТЕ СБУ, 2021. 75 с.

Надійшла до редакції 10.12.2021

References

1. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva [Bankruptcy Procedure Code of Ukraine] vid 18.10.2018I. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>. [in Ukr.].

2. Pro sudovu ekspertyzu [On forensic examination] : Zakon Ukrainy vid 25.02.1994. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>. [in Ukr.].

3. Pro zatverdzhennya Metodychnykh rekomendatsiy shchodo vyyavlennya oznak neplatospromozhnosti pidpryemstva ta oznak diy z prykhovuvannya bankrutstva, fiktyvnoho bankrutstva chy dovedennya do bankrutstva [On approval of Methodical recommendations on revealing of signs of insolvency of the enterprise and signs of actions on concealment of bankruptcy, fictitious bankruptcy or bringing to bankruptcy] : nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 19.01.2006 № 14. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665-06#Text>. [in Ukr.].

4. Metodyka vyrishennya sudovo-ekonomichnoiu ekspertyzoju pytan shchodo sprychynennya materialnykh zbytkiv [Methods of resolving forensic economic issues to cause material damage]. Kyivskiy NDISE MYu Ukrainy, 2004. Derzhavna reiestratsiia vid 03.03.2010. U Reiestri metodyk provedennia sudovykh ekspertyz zareiestrovana za № 11.0.22. [in Ukr.].

5. Shapovalov, R. A. Pravove zabezpechennya provedennya sudovo-ekonomichnykh ekspertyz [Legal support of forensic economic examinations] : prakt. posibnyk. Kyiv : ISTE SBU, 2021. 75 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Roman Shapovalov. Limits of competence of judicial expert economist documentary confirmation of the amount of losses in cases relating to bankruptcy of enterprises. The article considers the main aspects and principles of forensic economic expertise and expert research related to the documentary evidence of the amount of damages caused to the parties in bankruptcy cases.

Thus, this article considers the limits of competence of a forensic economist in conducting forensic economic examinations related to the documentary evidence of the amount of damages in bankruptcy cases. In addition, the article reveals the essence of forensic economic expertise, as well as the difference between the legal and economic content of the concept of damages. The criteria for invalidation of transactions in court, which are determined by the relevant legislation of Ukraine.

The problem of the topic of this article is the peculiarities of forensic economic examinations in which the main task is to document the damage caused by business transactions aimed at committing fictitious bankruptcy.

Issues to be decided by experts in bankruptcy cases often border on the legal qualification of financial crimes, as well as providing a legal assessment of the actions of officials, which is unacceptable during forensic examinations and beyond the competence of forensic experts with the right to conduct forensic economic examinations.

When formulating issues related to the documentary evidence of the amount of damages, in bankruptcy cases, the initiators of forensic economic examinations must take into account that the economic and legal content of the category of «damages» differ significantly. The basis for the legal definition of damages is the grounds for their occurrence – illegal actions of a certain person. The issues of establishing damages in their legal sense go beyond the limits established by law for the use of special knowledge by a forensic expert.

Deciding on the determination of damages, the expert determines their economic side, ie the amount of losses caused to the victim, regardless of the reasons for their occurrence, which must be taken into account by the initiators of forensic economic examination in their appointment.

Keywords: *bankruptcy, losses, forensic economic expertise, competence, creditor, debtor.*